

М.О.КОРФ ТА Я.П.НОВИЦЬКИЙ: ДО ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМИН

Статтю присвячено взаємовідносинам, співробітництву двох видатних педагогів, земських діячів XIX століття М.О.Корфа та Я.П.Новицького. Наводяться маловідомі факти про стосунки Я.П.Новицького з родиною Корфів після смерті Миколи Олександровича.

Ключові слова: народна освіта, Училищна рада, земська школа, шкільна програма, повіт.

Статья посвящена взаимоотношениям, сотрудничеству двух выдающихся педагогов, земских деятелей XIX века Н.А.Корфа и Я.П.Новицкого. Приводятся к сведению малоизвестные факты об отношениях Я.П.Новицкого с семьёй Корфов после смерти Николая Александровича.

Ключевые слова: народное образование, Училищный совет, земская школа, школьная программа, уезд.

The article touches upon the collaboration and relations between two outstanding pedagogues and zemsky figures of the XIX century N.O.Korph and J.P.Novitskiy. There also have been informed the little known facts about the relations of the J.P.Novitskiy with the Korph family after the death of Nikolay Aleksandrovich.

Keywords: public education, college council, zemskaya school, school programe, district.

Постановка проблеми. Історія земського руху й розвитку народної освіти Південної України XIX століття тісно пов'язана з діяльністю двох видатних особистостей – Миколи Олександровича Корфа та Якова Павловича Новицького. Досить затребуваною темою сучасних досліджень є педагогічна, науково-літературна та громадська діяльність названих діячів, але мало хто із сучасних авторів звертається до теми співробітництва, взаємних відносин, особистих стосунків Миколи Корфа та Якова Новицького.

Аналіз актуальних досліджень. Висхідною точкою розкриття теми є розвідки краєзнавців. Повідомляючи окремі факти біографій видатних педагогів, автори, зокрема О.Ємець, Г.Черкаська, І.Кушніренко та В.Жилінський підкреслюють, що саме за порадою та під впливом М.Корфа Я.Новицький пішов учителювати до народної школи, пишуть про надану Миколою Корфом допомогу Якову Новицькому у його самоосвіті, підготовці до педагогічної діяльності [1, 2, 3, 4]. Досліджуючи роль земств у вирішенні питання про введення загальної початкової освіти, С.Ляшко наголосив, що Олександрівське повітове земство виробило проект введення загального навчання власними силами. Заслугою цього автор назвав діяльність видатних педагогів-просвітителів, серед яких виділив М.Корфа, як «теоретика та практика земського освітнього руху» та Я.Новицького «народного учителя, що втілював у життя ідеї Корфа» [5, с.16]. Однодумцем Миколи Олександровича Корфа у справі вдосконалення народної школи, наближення її до потреб життя сільського жителя, у питаннях освіти, виховання, ролі школи у житті суспільства, необхідності відкриття гімназій, реальних училищ, послідовником його педагогічних ідей Яків Павлович постає у статтях В. Морозюка та І.Пухи [6, 7]. Вагомим внеском у розкриття теми є ряд робіт науковців. Насамперед, це дві кандидатські дисертації, що стосуються безпосередньо життя і культурно-наукової діяльності Я.П.Новицького [8, 9]. Чільне місце темі взаємин М.Корфа та Я.Новицького відведено в монографічному дослідженні Л.Іваннікової «Яків Новицький. Фольклорист, історик, педагог». У розділі «Яків Новицький – педагог, історик, краєзнавець, культурно-громадський діяч» авторка зазначила, що саме завдяки допомозі Миколи Олександровича Яків Новицький здобув всебічні знання з історії, етнографії, археології, природознавства педагогіки. Й надалі, зазначено у роботі, барон М. Корф всіляко підтримував і заохочував молодого вчителя й ентузіаста [10, с. 35-38, 42, 50-51].

Мета статті: розкрити питання взаємовідносин, співробітництва М.О.Корфа та Я.П.Новицького.

Виклад основного матеріалу. Знайомство майбутніх соратників відбулося 1868 року. На той час Яків Павлович закінчив Олександрівське повітове училище. Цього ж

року він розпочав свою педагогічну діяльність. Від самого початку знайомства Миколу Олександровича та Якова Павловича поєднали спільність поглядів щодо проблем українського села, діяльності земських установ, розвитку народної освіти.

Обидва педагоги були переконаними прибічниками гласності в роботі земських зборів, управи. Під час роботи Олександрівських земських зборів у 1868 році, перебуваючи на посаді секретаря, барон Корф виголосив доповідь, у якій йшлося про друк протоколів зборів. „Цінуючи гласність, наше земство з самого першого дня існування друкувало всі протоколи зборів”, - згодом зазначав він [11, с.82]. Яків Павлович також не раз виступав за обов'язковий друк звітів членів Училищної ради і попечителів шкіл, при чому зазначав, що документи мають бути повні, детальні й точні [12, арк.69].

Опікуючись справою відкриття народних шкіл, Микола Олександрович Корф повинен був вирішувати й проблему забезпеченості їх учителями. З 1866 року він представляв доклади й повітовим, і губернським земським зборам, де торкався питання „підготовки персоналу вчителів” [13, с.147]. Вирішальною умовою успішного навчання, на переконання Корфа, було забезпечення народних шкіл „толковими учителями”. „Не важко зрозуміти, - писав він, - що неможливо здійснити толкову школу без толкового вчителя” [14, с.18].

“Тому необхідно, - наголошував педагог-учений, - використати будь-які засоби для підвищення рівня їх педагогічної майстерності”. Раціонально й по-діловому проведені учительські з'їзди Микола Олександрович вважав найбільш дієвим заходом підготовки педагогічних фахівців. Цієї ж точки зору дотримувався і Я.Новицький. Він наголошував, що при допомозі учительських з'їздів можна було б підняти загальний рівень освіченості й підготовки народних вчителів, „вияснити значення і задачі сучасної народної школи, ознайомити вчителів із кращими системами викладання, об'єднати їх діяльність”. Недоліком тогочасної системи народної освіти Яків Павлович вважав її інертність, те, що „із року в рік у школах викладалося шаблонно, по інерції, без нововведень”. А з'їзди зможуть ознайомити вчителів із передовими методами навчання, допомогти ввести їх у практику [12, арк.68].

Яків Павлович і Микола Олександрович були одностайними й у питанні відкриття середніх навчальних закладів – гімназій, реальних училищ і т.д. Корф першим у нашому краї поставив питання про їх відкриття. Новицький, у свою чергу, доклав чимало зусиль для відкриття в місті Олександрівську жіночої прогімназії (1897 р.), Олександрівської школи – хутору глухонімих (1903 р.), комерційного училища (1905 р.), чоловічої гімназії (1909 р.) [7]. Розділяв Яків Павлович й ідею М. Корфа про необхідність підвищення освітнього рівня працюючих учителів, у тому числі й шляхом самоосвіти. Необхідними умовами для успіху справи Новицький вважав наявність певних умов, а саме: достатнього фінансування для придбання наукової, методичної літератури та періодичних видань; правильний підбір літератури за її змістом. Другу умову обидва педагоги вважали особливо важливою. У 1873 році Яків Павлович писав, що в ті часи з'являлося багато спекулятивних видань, які не відповідали науковим, педагогічним вимогам, але через дешевизну купувалися селянами, а нерідко й народними вчителями [15, с.51-52].

Зосередивши свої зусилля на організації, відкритті та діяльності початкових сільських шкіл, а згодом і повторювальних, Микола Олександрович Корф докладав максимум зусиль для організації бібліотек при школах, забезпечення останніх підручниками, методичними посібниками, літературою для читання. Досить важливим при цьому барон вважав те, які саме за змістом книги читали селяни. „Читай небагато, але з толком”, – писав Корф [16, с.106]. Це ж питання хвилювало і Я.П. Новицького. Як і Микола Олександрович, він вважав необхідним замінити ту лубочну літературу, якою користувалися більшість грамотних селян на таку, яка б давала додаткові знання, розвивала розумово й виховувала морально. Яків Павлович провів дослідження, під час якого виявив, що селяни читали багато, але часто книги „самые нелепые и пустые”. Із переглянутих ним 222 книг, що читали школярі, більшість складала казки, пісенники, а

також сонники, відгадувальники долі, тобто ненаукова література, що породжувала забобонність, страх. "Ці книги руйнують усе те, чому навчила школа", – писав Новицький [12, арк.9]. Виходом із цієї ситуації обидва педагоги вважали створення бібліотек, які б мали художню, наукову, методичну та педагогічну літературу. З 1883 року Учительська рада знайшла можливість організувати при школах сільські бібліотеки (крім існуючих учнівських, які забезпечували в основному підручниками й тільки в незначній кількості книгами для позакласного читання), для чого асигнувала по 50 крб. на школу. Ці бібліотеки й були покликані, насамперед, замінити ту лубочну літературу, якою користувалися більшість грамотних селян. Створені бібліотеки мали видання петербурзького та московського Комітетів грамотності, „Товариства розповсюдження корисних книг”, синодальних видань, видання „Комісії народних читань”, „Товариства суспільної користі” тощо. При виборі книг рада користувалася рецензіями бібліографічних збірників, кращих педагогічних та дитячих журналів [12, арк. 9-10; 17, арк.10].

Микола Олександрович зазначав, що селяни могли б купувати за доступними цінами в організованих книжкових коморах не тільки письмове приладдя, а й гарні за змістом книги. У цьому випадку Я.Новицький також розділяв думку Корфа.

У 1880 році, після 8-річного перебування за кордоном, із Женеви в Україну повернувся М.О.Корф. Педагог відразу відновив свою діяльність щодо організації, розвитку народних земських шкіл. Насамперед він влаштував перевірку-дослідження шкіл в поселеннях Маріупольського, Олександрівського та Бердянського повітів. Метою цього заходу було з'ясувати, наскільки міцними є знання селян, що закінчили народну школу від 2 до 14 років тому [18, с.117; 19, с.48; 20, с.70; 21, с.82]. Перевірка-опитування відбувалася таким чином: селяни отримували бланки із запитаннями, серед яких були анкетні дані, завдання з арифметики, письма, читання. Анкетований також писав, чи бажає він відвідувати недільну повторювальну школу.

У зборі інформації про стан освіченості селян брав участь і Яків Новицький. У січні та лютому 1881 року М. Корф надсилав листи Я. Новицькому, де просив останнього повідомити про кількість неграмотних, що поступили до школи протягом останніх чотирнадцяти років [22, с.2].

Отримані на основі об'єктивних спостережень результати дали можливість з'ясувати, що з часом уміння та навички селянами частково втрачалися. Селяни, які вчилися лише одну зиму, на час перевірки стали майже безграмотними. Тільки ті з них, які займалися самоосвітою, зберегли навички читання й письма. Міцнішими були знання тих селян, у навчанні яких учителі дотримувалися умов правильного викладання [23, с.14-16]. М.О. Корф дійшов висновку, що дорослим селянам, які закінчили „корфівську” трирічку в підлітковому віці, потрібно дати можливість повторити, поглибити набуті знання та навички. Цю задачу й повинні виконати повторювальні недільні школи.

Пізніше Яків Павлович Новицький працював секретарем Олександрівської Училищної ради. Серед документів цього періоду – клопотання про виділення коштів на потреби шкіл, у тому числі на будівництво й відкриття нових, на допомогу грошми для придбання підручників, літератури з позакласного читання. Є серед них і клопотання про оголошення подяк та надання грошових винагород учителям та священикам за ретельне ставлення до праці [17, арк.39]. Земство обирало його попечителем шкіл. У 1882-1883 н.р. він був попечителем і водночас перевіряючим 8 шкіл повіту [17, арк.9-10, 15]. Яків Павлович регулярно відвідував школи, проводив випускні іспити [24]. Так, у звіті за 1883 рік він писав про те, що протягом навчального терміну, тобто з 15 листопада по 15 березня, відвідав усі школи повіту, а випускні іспити провів у 6 з них (Орестопільській, Санжарівській, Туркенівській, Царекостянтинівській, Олександрівській та Федорівській). Для упорядкування перевірок шкіл Яків Павлович створив у 1883 році „Шляховий щоденник екзаменатора земської школи”. Документ являє собою розгорнутий план звіту про перевірки земських шкіл. Тут зберігалися дані про стан самої школи, відвідування

занять учнями, результати перевірок стану викладання кожного з навчальних предметів. У щоденнику ціла низка запитань стосувалася важливих проблем стану освіти в селі, як-от: чи користуються попитом у селян шкільні бібліотеки, які саме із книг вони читають, чи існує зв'язок між школою та грамотними селянами, які її залишили, чи є в школі сад чи город, чи отримує допомогу вчитель від сільського товариства тощо. Звичайно, така кількість питань, їх різнобічний характер дає право назвати це дослідженням. Перевіряючий член ради був зобов'язаний подавати звіт, де мав зазначати по кожній школі кількість учнів та учениць, розмір асигнувань сільських товариств на користь народної освіти, кількість ревізьких душ на село, відношення у відсотках кількості населення та витрат на школу, підсумки перевірки та дані про вчителів. Слід зазначити, що „Щоденник” Новицького був розроблений на основі планів-звітів, створених Корфом ще в 1867-1868 рр. [12, арк.69-73].

Я.П.Новицький гаряче підтримував ідею М.О.Корфа про відкриття вечірніх та недільних шкіл [10, с.50].

У 1887 році Я.Новицький випустив працю узагальнюючого характеру – „Итоги народного образования в Александровском уезде Екатеринославской губернии”. Тут автор дослідив і підвів підсумки діяльності земства у повіті першого 20-річчя (1866-1886 рр.), звернувши особливу увагу на роботу народних шкіл. І, звичайно, у творі не раз йшлося про внесок барона Корфа в розвиток народної освіти в регіоні. М.О. Корф згадувався як ініціатор створення та активний член Училищної ради. Свою діяльність вона розпочала 24 квітня 1867 [25, с.17; 26, с.59]. Писав Яків Павлович про барона як мецената. Рада починала діяти без будь-яких фінансових засобів, тому Буницький та Корф внесли по 70 крб. для організації шкільного фонду [27, с.60, 68; 28, с.68; 29, с.32]. Передали вони на користь шкіл також виторг від продажу своїх книг – “Руководства к древоразведению” (Буницький) та “Руководства к обучению грамоте по звуковому способу” (Корф). Ця сума склала до 2000 крб. (за іншими даними 4000 крб.) [29, с.32; 30, с.49]. Перше асигнування Олександрівського повітового земства на справу народної освіти склало лише 800 крб. Та й ця сума була виділена лише завдяки наполегливості Миколи Олександровича [31, с.23].

Дружні стосунки та жваве листування залишалися між Я.Новицьким та М.Корфом і його сім'єю до останніх днів життя барона. Так, у листах від 21 та 24 лютого 1883 року Марія Корф (молодша донька М.О.Корфа) зверталася до Якова Павловича з проханням купити в Олександрівську й надіслати до Маріуполя, сім'ї Шабельських, човен (звідти Корфи мали забрати покупку своїми силами). Яків Павлович прохання баронеси виконав, про що й дізнаємося із вдячних листів останньої від 30 травня, 24 липня 1883 року (човен на честь Новицького було названо „Запорожець”) [22, с.5-11, 15-18]. Сім'я Миколи Олександровича, зокрема баронеса М. Корф, неодноразово запрошувала Якова Петровича відвідати с. Нескучне [22, с.12]

Із 1919 року Яків Павлович перебував на радянській службі в органах народної освіти. І в цей час він не забував про вже покійного на той час М. Корфа. Він пропагував його педагогічні ідеї, утілював їх у практику. У 1921 році став ініціатором присвоєння Запорізьким трирічним педагогічним курсам імені Корфа.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, Микола Олександрович Корф та Яків Павлович Новицький, опікуючись діяльністю земських установ, Училищної ради не лише виявляли насущні проблеми, а й практично вирішували їх. Обидва ставили на порядок денний питання гласності в роботі земських зборів, Училищної ради, діяльності народних учителів. Ініціювали рішення низки проблем, які були безпрецедентними для тогочасного суспільства, а саме відкриття недільних та повторювальних шкіл, бібліотек різного типу тощо. Автор статті надалі планує зосередити увагу подальших досліджень на таких напрямках діяльності Корфа і Новицького як розвиток народних земських училищ та навчальних закладів інших типів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ємець О. Просвітницький вогонь барона Корфа / Олена Ємець // Запорізька Січ. – 1998. – 15 вересня.
2. Черкаська Г. Творець Олександрівського дива / Г. Черкаська // Земля і власність.– 2003.– №23.- С.10.

3. Кушніренко І., Жилінський В. Барон Микола Олександрович Корф. Одержимий з провінції. Сторінки із книги життя / Іван Кирилович Кушніренко, Володимир Ілліч Жилінський. – Запоріжжя, 2010. – 222 с.
4. Кушніренко І., Жилінський В. М.О.Корф: справа всього життя / Іван Кирилович Кушніренко, Володимир Ілліч Жилінський. – Запоріжжя, 2011. – 300 с.
5. Ляшко С.М. Акінф'єв І.Я. – один із плеяди педагогів Олександрівська / Світлана Миколаївна Ляшко // Культурологічний вісник. – 2002. – С.16-20.
6. Морозюк В. Згадаймо М.О. Корфа / В. Морозюк // Запорізька правда. – 1991. – 18 січня.
7. Пуха І. Они сеяли разумное, доброе, вечное / Іван Васильович Пуха // Наш город. – 1997. – 28 ноября.
8. Іваннікова Л.Ф. Фольклористична діяльність Я.П.Новицького / Людмила Іваннікова // Автореф. дис. канд. філол. наук. – К., 1996.- 24 с.
9. Бровко Б. Я.П.Новицький в громадському і науковому житті Катеринославської губернії (остання чверть ХІХ – перша чверть ХХ ст.) / Борис Аркадійович Бровко // – Автореф. дис. канд. іст. наук. ЗДУ.- Запоріжжя, 1997.-13 с.
10. Іваннікова Л. Яків Новицький. Фольклорист, історик, педагог / Людмила Іваннікова; За ред. С.В.Мишанича. – Запоріжжя, 2010. – 388с.
11. Корф Н. Как наше земство зарождалось и подрастало / Николай Александрович Корф // Русская мысль. – 1881. – №3. – С.58-97.
12. ДАЗО.- Ф.56. – Оп.1. – Спр.31. Отчёт Александровского уездного Училищного совета, членов его и попечителей школ: Е.И. Шабельского, Е.П. Товбича, И.Г. Василенко, В.А. Крюковича, От. С. Иванова, Д.Т. Гнедина, И.В. Гладкого и Я.П. Новицкого, о состоянии народного образования в уезде за 1882 – 1883 учебный год. – Харьков. – 1884. – 99 арк.
13. Гуз А.М. Культурно – освітня діяльність земських установ в Україні (1864 – 1914 рр.): дис. ...кандидата істор. наук / Анатолій Михайлович Гуз. – К., 1997. – 205 с.
14. Корф Н.А. Русская начальная школа. Руководство для земских гласных и учителей сельских школ. Издание 3 / Николай Александрович Корф. – СПб., 1871. – 363 с.
15. Новицкий Я. Новая проделка г. Столпянского (Письмо в редакцию журнала) / Яков Павлович Новицкий // Народная школа. – 1874. – №2. – С.51-53.
16. Библиография. Отчёт члена Александровского Уездного Училищного совета Барона Н.А.Корфа. 1868 // Народная школа. – 1869. – № 5. – С.85-113.
17. ДАЗО.- Ф.56. – Оп.1. – Спр.48. Отчёт Александровского уездного Училищного совета, членов его и попечителей школ о состоянии народного образования в Александровском уезде за 1885-1886 год. С приложением. – Александровск. – 1887. – 152 арк.
18. Мармазова О.І. Просвітницька діяльність земств в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): дис. ...кандидата істор. наук / Ольга Іванівна Мармазова. – Донецьк, 1998. – 180 с.
19. Ельницкий К. Русские педагоги второй половины ХІХ-го столетия. Для учебных заведений, в которых преподаётся педагогика / Константин Васильевич Ельницкий. – СПб., 1904. – 167 с.
20. Отчёт члена Мариупольского уездного училищного совета барона Николая Александровича Корфа. За 1882-1883 учебный год. – Мариуполь, 1883. – 185 с.
21. Песковский М.Л. Барон Н.А. Корф его жизнь и общественная деятельность / Матвей Леонтьевич Песковский. – СПб., 1893. – 95 с.
22. Ф.4-3. од. зб. 61. Корф М.О. Листи до Я.П.Новицького. 1881-1883 рр. та без дат. Рукопис. 12 арк. (Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України. Відділ рукописів. Фонд Я.П.Новицького).
23. Гавриш Р.Л. Шкільна діяльність земського самоврядування на Лівобережній Україні в 1865-1919 роках: дис... кандидата пед. наук / Римма Леонідівна Гавриш. – Полтава, 1998. – 196 с.
24. Новицкий Я.П. К истории народного образования в Екатеринославской губернии / Яков Павлович Новицкий // Екатеринославские губернские ведомости. – 1887. – №52, 53, 58, 62, 63.
25. Семёнов Д. Педагогические очерки школ Александровского узда. Письмо 3-е / Дмитрий Дмитриевич Семёнов // Народная школа. – 1872. – №1. – С.10-20.
26. Отчёт члена Александровского Уездного Училищного Совета, барона Н.А. Корфа, за 1869 – 1870 учебный год. – Екатеринослав, 1870. – 179 с.
27. Отчёт члена Александровского Уездного Училищного Совета, барона Н.А. Корфа, за 1869 – 1870 учебный год. – Екатеринослав, 1870. – 179 с.
28. Земский вопрос (о народном образовании) Барона Н.А.Корфа. Издано в пользу народных школ Александровского узда, Екатеринославской губернии. СПб.1867 г. // Народная школа. – 1869. – №4. – С.52-56.
29. Новицкий Я. Итоги народного образования в Александровском уезде (Екатеринославской губ.) (1866-1886) / Яков Павлович Новицкий // Народная школа. – 1887. – №8. – С.31-39.
30. Педагогическая хроника // Народная школа. – 1883. – №12. – С.46-51.
31. Песковский М.Л. Барон Николай Александрович Корф в письмах к нему разных лиц: общая характеристика барона Корфа и пять отдельных очерков о его деятельности / Матвей Леонтьевич Песковский. – СПб., 1895. – 243 с.

